

ԱԳՐՈՏՈՒՐԻԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒՄ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՈՀԱՐ ՈՍԿԱՆՑԱՆ ԾՈՎԻՆԱՐ ՔՈԶԱՐՑԱՆ

Հոդվածը ստացվել է՝ 07.11.25, ուղարկվել է գրախոսման՝ 11.11.25, երաշխավորվել է տպագրության՝ 24.12.25

Ներածություն: Գյուղատնտեսության ոլորտը հանդիսանում է տնտեսական և պարենային անվտանգության առանցքային բաղադրիչներից մեկը՝ ապահովելով բնակչության սննդային պահանջների բավարարումը և գյուղական տարածքների սոցիալ-տնտեսական կենսունակությունը: Սակայն ժամանակակից պայմաններում գյուղական համայնքները բախվում են մի շարք հիմնախնդիրների, մասնավորապես՝ զբաղվածության սահմանափակ հնարավորություններին, եկամուտների ցածր մակարդակին, երիտասարդների արտագաղթին և տնտեսական ակտիվության նվազմանը, որոնք պահանջում են զարգացման նորարարական և բազմաֆունկցիոնալ մոտեցումներ:

Վերջին տարիներին գյուղատնտեսության զարգացման միտումները բնութագրվում են ոչ միայն արտադրական գործընթացների ավտոմատացմամբ և թվային տեխնոլոգիաների ներդրմամբ, այլև ոլորտի դիվերսիֆիկացմանն ուղղված կազմակերպչական և տնտեսական նոր մոդելների ձևավորմամբ: Այս համատեքստում ագրոտուրիզմը ձևավորվում է որպես գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության համադրման վրա հիմնված զարգացման արդյունավետ ուղղություն, որը միաժամանակ նպաստում է գյուղական տնտեսության ակտիվացմանը և սոցիալ-տնտեսական խնդիրների մեղմացմանը: Հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության բնական, պատմամշակութային և գյուղատնտեսական ռեսուրսների բազմազանությունը՝ ագրոտուրիզմի զարգացումը դիտարկվում է որպես իրատեսական և արդիական ուղղություն գյուղական համայնքների կայուն զարգացման համար:

Չնայած ագրոտուրիզմի զարգացման առկա ներուժին՝ ՀՀ-ում ոլորտը դեռևս չունի համակարգված մոտեցում և բավարար գիտական հիմնավորում, ինչի հետևանքով դրա սոցիալ-տնտեսական ազդեցությունները լիարժեք չեն գնահատվել: Սա ձևավորում է հոդվածի հիմնական գիտական խնդիրը՝ ագրոտուրիզմի դերի և հնարավորությունների բացահայտումը գյուղական համայնքներում սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման համատեքստում:

Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ագրոտուրիզմի զարգացման միջազգային փորձը, վերլուծել դրա կազմակերպչական և տնտեսական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև գնահատել Հայաստանի Հանրապետությունում ագրոտուրիզմի զարգացման նախադրյալներն ու ներուժը՝ գյուղական համայնքների սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների

հաղթահարման տեսանկյունից: Նշված նպատակին հասնելու համար հողվածում առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները.

1. ուսումնասիրել ագրոտորիզմի էությունն ու ձևավորման տեսական մոտեցումները, ինչպես նաև դրա դերը գյուղական համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործընթացում,

2. վերլուծել ագրոտորիզմի զարգացման միջազգային փորձը՝ առանձնացնելով արդյունավետ կազմակերպչական և տնտեսական մոդելները,

3. գնահատել Հայաստանի Հանրապետությունում ագրոտորիզմի զարգացման նախադրյալները, առկա խնդիրներն ու զարգացման հնարավորությունները՝ գյուղական համայնքներում սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման համատեքստում:

Մեթոդաբանություն: Սույն հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը ձևավորվել է համալիր մոտեցման շրջանակում՝ համադրելով տեսական վերլուծության և համեմատական գնահատման մեթոդները: Ուսումնասիրությունը հիմնված է ինչպես ընդհանուր գիտական, այնպես էլ հատուկ տնտեսական մեթոդների կիրառման վրա, ինչը հնարավորություն է տվել բազմակողմանիորեն դիտարկել ագրոտորիզմի դերը գյուղական համայնքներում սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման համատեքստում:

Գրականության վերլուծություն: Գյուղական համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման խնդիրները լայնորեն ուսումնասիրվել են ինչպես գյուղատնտեսության, այնպես էլ տարածքային զարգացմանն ու կայունությանը նվիրված գիտական աշխատություններում: Մի շարք հեղինակներ ընդգծում են, որ հատկապես փոքրածավալ ֆերմերային տնտեսությունները բախվում են եկամտային անկայունության, սահմանափակ շուկայական հասանելիության և ներդրումային ռեսուրսների պակասի, ինչը խոչընդոտում է գյուղական տարածքների երկարաժամկետ զարգացմանը¹:

Ժամանակակից գրականության մի զգալի մասը կենտրոնանում է գյուղատնտեսության արդյունավետության բարձրացման վրա՝ ավտոմատացման և թվային տեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ թվային լուծումները և ավտոմատացված համակարգերը կարող են նպաստել արտադրողականության աճին, ծախսերի կրճատմանը և ռեսուրսների ավելի արդյունավետ օգտագործմանը²: Նման մոտեցումները դիտարկվում են որպես կարևոր նախապայման գյուղատնտեսության մրցունակության բարձրացման համար,

¹ Dhillon, J., & Moncur, R. Small-scale farming: A review of challenges and potential. <https://consensus.app/papers/small-scale-farming-a-review-of-challenges-and-potential-dhillon-moncur/5b014fa0370e5e75a617ae3ed31a16e8/>

² Bazargani, A., & Deemyad, T. Automation's impact on agriculture: Opportunities and challenges. <https://consensus.app/papers/automations-impact-on-agriculture-opportunities-bazargani-deemyad/e8b2ca14d0db5f59a8976d6bb372265f/>

սակայն հեղինակների մի մասը նշում է, որ տեխնոլոգիական զարգացումները ինքնին չեն ապահովում գյուղական համայնքների սոցիալական խնդիրների լուծումը, եթե դրանք չեն ուղեկցվում եկամտային դիվերսիֆիկացիայի մեխանիզմներով:

Այս համատեքստում գիտական գրականության մեջ աճող հետաքրքրություն է ցուցաբերվում ագրոտուրիզմի նկատմամբ որպես գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության համադրման վրա հիմնված զարգացման ուղղություն: Ագրոտուրիզմը դիտարկվում է որպես գործոն, որը նպաստում է գյուղական համայնքներում զբաղվածության աճին, եկամուտների բազմազանեցմանը և սոցիալական ակտիվության բարձրացմանը: Վերջինս կարող է մեղմել գյուղական տարածքներում սոցիալ-տնտեսական լարվածությունը՝ ստեղծելով նոր տնտեսական հարաբերություններ և տեղական զարգացման խթաններ³:

Ագրոտուրիզմի կազմակերպչական և տնտեսական մոդելների վերաբերյալ հետազոտություններում հատուկ ուշադրություն է դարձվում ոլորտի կառավարման կառուցվածքին և տնտեսական արդյունավետությանը: Ագրոտուրիզմը ներկայացվում է նաև որպես ինտեգրված մոդել, որտեղ համադրվում են գյուղատնտեսական արտադրությունը, ծառայությունների մատուցումը և զբոսաշրջային փորձառությունը: Ագրոտուրիզմի հաջող զարգացումը պայմանավորված է հստակ կազմակերպչական մոտեցումների, տնտեսական շահերի հավասարակշռման և տեղական համայնքների ակտիվ ներգրավման անհրաժեշտությամբ⁴:

Միևնույն ժամանակ, որոշ հետազոտություններ անդրադառնում են թվայնացման և օպերացիոն արդյունավետության ազդեցությանը գյուղատնտեսական և հարակից ոլորտների վրա՝ ընդգծելով կառավարման համակարգերի արդիականացման կարևորությունը⁵: Չնայած այս աշխատանքները ուղղակիորեն չեն կենտրոնանում ագրոտուրիզմի վրա, դրանք ստեղծում են կարևոր տեսական հիմք՝ գյուղատնտեսական գործունեության ժամանակակից կազմակերպչական մոտեցումների ըմբռնման համար:

Վերլուծություն: Ագրոտուրիզմը կարող է դիտարկվել որպես ագրոտուրիզմի այն մոդել, որտեղ զբոսաշրջային ծառայությունների կազմակերպումը համակցվում է շրջանաձև տնտեսության սկզբունքների հետ՝

³Аббасова Альбина Алмасовна, Агротуризм как фактор решения экономических и социальных проблем на селе. <https://cyberleninka.ru/article/n/agroturizm-kak-faktor-resheniya-ekonomicheskikh-i-sotsialnyh-problem-na-sele>

⁴Клиндух Р.В., Агротуризм как стимулирующий фактор развития сельского хозяйства (на примере экономики России) <https://jraic.com/temp/9354589d13830d13ce1c9b7fef9b4348.pdf>

⁵İşitan, Ö., & Kutlubay, Z. Economic and operational effects of digitalization in agriculture. <https://consensus.app/papers/economic-and-operational-effects-of-digital-i%C5%9F%C4%B1tan-kutlubay/9398e315ea555bd9a89966cf38e37231/>

ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում, ենթամթերքների և թափոնների նվազեցում, վերամշակում և տեղական արժեքային շղթաների փակ շրջանառություն: Շրջանաձև տնտեսության կիրառելիությունը զբոսաշրջության ոլորտում ներկայումս դիտարկվում է որպես կայունության ապահովման կարևոր գործիք՝ նվազեցնելով շրջակա միջավայրի ծանրաբեռնվածությունը և միաժամանակ ստեղծելով տնտեսական ու սոցիալական հավելյալ արդյունքներ⁶:

Ագրոտուրիզմի շրջանակում շրջանաձև մոտեցումը հատուկ կարևոր է, քանի որ գյուղատնտեսական և հյուրասիրության ծառայությունների համակցումը բնականաբար առաջացնում է նյութական հոսքեր (սննդամթերք, փաթեթավորում, կենսաթափոններ), որոնց ճիշտ կառավարումը կարող է վերածվել թե՛ ծախսերի օպտիմալացման, թե՛ նոր ծառայությունների (էկո-կրթություն, ֆերմերային փորձառություն, կոմպոստավորում և այլն) ստեղծման հնարավորության: Ագրոտուրիզմների և դրանց հյուրերի շրջանում շրջանաձև վարքագծերի ընդունելիության ու կիրառման հարցերը վերջին տարիներին դարձել են առանձին հետազոտական ուղղություն, ինչը լրացուցիչ հիմնավորում է «շրջանաձև ագրոտուրիզմի» թեմայի գիտական արդիականությունը⁷:

Հայաստանի Հանրապետության համատեքստում ագրոտուրիզմի զարգացումը կարող է դիտարկվել որպես գյուղական համայնքներում սոցիալ-տնտեսական խնդիրների մեղմացման գործիք՝ զբաղվածության աճի, եկամտի դիվերսիֆիկացման և տեղական արտադրանքի շուկայականացման տեսանկյունից: Սակայն «շրջանաձև» բաղադրիչի արդյունավետ իրագործումը պահանջում է ոչ միայն ձեռնարկատիրական նախաձեռնություն, այլև համապատասխան նորմատիվ-իրավական և կառավարման միջավայր, հատկապես՝ օրգանական արտադրության և թափոնների կառավարման ուղղություններով:

Օրգանական գյուղատնտեսության մասով ՀՀ-ում արդեն առկա է իրավական հիմք՝ «Օրգանական գյուղատնտեսության մասին» օրենքը⁸, որը սահմանում է ոլորտի ընդհանուր կարգավորման տրամաբանությունը և հարաբերությունների շրջանակը: Միաժամանակ, ԵՄ փորձը ցույց է տալիս, որ օրգանական արտադրանքի շուկան ձևավորվում է ոչ միայն արտադրության խթանմամբ, այլև պահանջարկի կայուն աճով: Եվրոպական հանձնաժողովի

⁶ Rossana Strippoli, Teodoro Gallucci, Carlo Ingrao, Circular economy and sustainable development in the tourism sector – An overview of the truly-effective strategies and related benefits, Heliyon, Volume 10, Issue 17, 2024, e36801, ISSN 2405-8440, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e36801> .

⁷ Ingrassia Marzia , Bacarella Simona , Bellia Claudio , Columba Pietro , Adamo Marzia Maria , Altamore Luca , Chironi Stefania, Circular economy and agritourism: a sustainable behavioral model for tourists and farmers in the post-COVID era, Frontiers in Sustainable Food Systems, Volume 7 – 2023 <https://www.frontiersin.org/journals/sustainable-food-systems/articles/10.3389/fsufs.2023.1174623> , <https://doi.org/10.3389/fsufs.2023.1174623>

⁸ ՀՀ օրենքը «Օրգանական գյուղատնտեսության մասին»
<https://www.arlis.am/hy/acts/75260>

«Organic Action Plan»-ում նշվում է⁹, որ օրգանական արտադրանքի մանրաձախ վաճառքը վերջին տասնամյակում զգալիորեն աճել է, ինչը վկայում է կայուն սպառման միտումների ուժեղացման մասին: Այս միտումները (օրինակ՝ ԵՄ օրգանական շուկայի վերականգնումը 2023-ից հետո) կարող են դիտարկվել որպես արտաքին շուկայական ազդակ՝ Հայաստանի համար, հատկապես եթե ագրոտուրիզմը կապվի տեղական օրգանական արտադրանքի «farm-to-table» առաջարկի և զբոսաշրջային փորձառության հետ¹⁰:

Շրջանաձև ագրոտուրիզմի առանցքային «խոցելի» կետերից մեկը սննդային և կենսաթափոնների կառավարումն է: Համաշխարհային և տարածաշրջանային փորձը ցույց է տալիս, որ թափոնների կառավարման համակարգերի բացակայությունը սահմանափակում է շրջանաձև լուծումների մասշտաբում՝ հատկապես կենսաթափոնների տարանջատման և տեղում մշակման (օր.՝ կոմպոստավորում) մասով: Հայաստանի վերաբերյալ ոլորտային փաստաթղթերում ընդգծվում է, որ կենսաթափոնների կառավարման համակարգի բացակայության պայմաններում սննդային և կանաչ թափոնները կարող են կազմել քաղաքային կենցաղային թափոնների զգալի բաժին (ներկայացվում է 50–60% միջակայք), ինչը ցույց է տալիս խնդրի համակարգային բնույթը և շրջանաձև մոդելների ներդրման անհրաժեշտությունը¹¹:

Սննդային թափոնների կառավարման կարևորությունը պայմանավորված է նաև հանրային առողջության գործոնով: ԱՀԿ-ն նշում է, որ անվտանգ սնունդը կարող է առաջացնել հարյուրավոր հիվանդություններ, իսկ սննդի պատրաստման, պահպանման սխալ պրակտիկաները մեծացնում են ռիսկերը: Հետևաբար, ագրոտուրիզմի օբյեկտներում սննդային հոսքերի պլանավորումը, պահպանումը, վերօգտագործման և կոմպոստավորման ճիշտ կազմակերպումը ոչ միայն էկոլոգիական, այլև առողջապահական նշանակություն ունի:

Միջազգային փորձը սննդային թափոնների մասշտաբների վերաբերյալ նույնպես ցույց է տալիս ոլորտի լրջությունը. օրինակ՝ ՄԹ խորհրդարանի վերլուծական նյութում ներկայացվում է WRAP-ի գնահատականը՝ ՄԹ-ում սննդային թափոնների ընդհանուր ծավալների վերաբերյալ (տոննաներով), ինչը հաստատում է, որ նույնիսկ զարգացած կառավարման համակարգերի

⁹ European Commission. (2021). EU Organic Action Plan (2021–2027).

https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming/organic-action-plan_en

¹⁰ USDA, EU Organics Market Begins to Recover,

https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=EU+Organics+Market+Begins+to+Recover+ Berlin European+Union GM2025-0003.pdf&utm_source=chatgpt.com

¹¹ The World Bank, Armenia Waste Sector Reform Plan,

<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/fe74eb1d-2dc4-49ff-85d4-13e1fd98134e/content>

պայմաններում խնդիրը մնում է հրատապ և պահանջում է ինստիտուցիոնալ լուծումներ¹²:

Շրջանաձև տնտեսության անցման միջազգային քաղաքական փորձը կարող է ծառայել որպես ուղղորդիչ շրջանակ՝ ոլորտային ռազմավարությունների մշակման համար: Նիդեռլանդների կառավարության ծրագրային փաստաթղթերում ամրագրված է 2050-ին ամբողջությամբ շրջանաձև տնտեսության նպատակադրումը և 2030-ին առաջնային հումքի օգտագործման զգալի կրճատման միջանկյալ թիրախները¹³: Ֆինլանդիայի «Leading the cycle» ճանապարհային քարտեզը համարվում է շրջանաձև տնտեսության առաջին ազգային ճանապարհային քարտեզներից մեկը՝ առաջարկելով գործիքներ արտադրության, սպառման և թափոնների կառավարման համակարգային վերափոխման համար¹⁴: Շվեդիան նույնպես ընդունել է շրջանաձև տնտեսության ազգային ռազմավարություն՝ ուղղված ռեսուրսների արդյունավետ շրջանառությանը և երկարաժամկետ կայուն անցմանը¹⁵: Այս փորձը կիրառելի է ՀՀ-ում «շրջանաձև ագրոտուրիզմի» զարգացման քաղաքականության ձևավորման համար՝ հատկապես տեղական մակարդակում թափոնների տարանջատման, կենսաթափոնների մշակման և խթանիչ ֆինանսական մեխանիզմների ներդրման ուղղությամբ:

Շրջանաձև տնտեսության և ագրոտուրիզմի համադրման միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ կայուն զարգացման մոդելների արդյունավետ իրականացումը պայմանավորված է ոչ միայն առանձին ձեռնարկությունների նախաձեռնությամբ, այլև համակարգված պետական քաղաքականությամբ, նորմատիվ-իրավական դաշտի զարգացմամբ և համայնքային կառավարման կարողություններով: Եվրոպական միության մի շարք երկրներում շրջանաձև տնտեսության անցումը դիտարկվում է որպես ազգային զարգացման ռազմավարական ուղղություն, ինչի շրջանակում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում թափոնների նվազեցմանը, վերօգտագործմանը և տեղական արժեքային շղթաների փակմանը:

Նիդեռլանդների, Ֆինլանդիայի և Շվեդիայի փորձը վկայում է, որ շրջանաձև տնտեսության մոդելների հաջող կիրառումը հիմնված է հստակ

¹² Xameerah Malik, Louise Smith, Iona Stewart, Nuala Burnett, Food waste in the UK, 2024, https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7552/CBP-7552.pdf?utm_source=chatgpt.com

¹³ Government of the Netherlands. (2016). A Circular Economy in the Netherlands by 2050. https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/17037circulaireconomie_en.pdf?utm_source=chatgpt.com

¹⁴ Finnish Innovation Fund. (2016). Leading the cycle: Finnish road map to a circular economy 2016–2025.

Helsinki: Sitra. <https://www.sitra.fi/en/publications/leading-the-cycle/>

¹⁵ Government Offices of Sweden. (2020). Sweden's national strategy for a circular economy. Stockholm. https://circulareconomy.europa.eu/platform/en/strategies/swedish-strategy-circular-economy-accelerates-transition-sustainability?utm_source=chatgpt.com

սահմանված ռազմավարական նպատակների, չափելի ցուցիչների և երկարաժամկետ ճանապարհային քարտեզների վրա: Այս երկրներում շրջանաձև տնտեսության քաղաքականությունները ներառում են առաջնային ռեսուրսների սպառման կրճատում, կենսաթափոնների տարանջատում և վերամշակում, ինչպես նաև շրջանաձև բիզնես մոդելների խթանում՝ պետական ֆինանսական և ինստիտուցիոնալ աջակցության միջոցով: Այդ մոտեցումները հնարավորություն են տվել ոչ միայն բարելավել բնապահպանական ցուցանիշները, այլև ստեղծել նոր տնտեսական արժեք և զբաղվածություն տեղական մակարդակում:

Հայաստանի Հանրապետության պայմաններում շրջանաձև ագրոտորիզմի զարգացման համար առկա են մի շարք բնական և տնտեսական նախադրյալներ՝ գյուղատնտեսական ռեսուրսների բազմազանություն, գյուղական համայնքների զբոսաշրջային գրավչություն և ագրոտորիզմի զարգացման աճող հետաքրքրություն: Մակայն համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ-ում առկա են նաև էական սահմանափակումներ, որոնք տարբերակում են տեղական պայմանները եվրոպական մոդելներից: Մասնավորապես, թափոնների կառավարման ոլորտում դեռևս բացակայում է կենսաթափոնների տարանջատման և տեղում մշակման համակարգված մոտեցումը, իսկ համայնքները հաճախ չունեն բավարար կառավարման և ֆինանսական գործիքներ շրջանաձև լուծումների ներդրման համար:

Միջազգային փորձի համեմատությամբ կարելի է առանձնացնել մի շարք տարրեր, որոնք կարող են համեմատաբար հեշտորեն հարմարվել ՀՀ պայմաններին: Դրանց թվում են ագրոտորիստական օբյեկտների մակարդակում կենսաթափոնների նվազեցման և վերօգտագործման պարզ լուծումները (օրինակ՝ կոմպոստավորում, ֆերմերային տնտեսությունների հետ ինտեգրում), ինչպես նաև շրջանաձև մոտեցումների ներառումը զբոսաշրջային փորձառության մեջ՝ որպես կրթական և արժեքային բաղադրիչ: Այս տարրերը չեն պահանջում խոշոր ներդրումներ և կարող են աստիճանաբար ներդրվել նույնիսկ փոքր և միջին ագրոտորիստական տնտեսությունների կողմից:

Միևնույն ժամանակ, եվրոպական մոդելների լիարժեք կրկնօրինակումը ՀՀ պայմաններում սահմանափակված է ինստիտուցիոնալ և ֆինանսական գործոններով: Այդ պատճառով նպատակահարմար է շրջանաձև ագրոտորիզմի զարգացման փուլային մոտեցումը, որի շրջանակում առաջնահերթ ուշադրություն կդարձվի տեղական նախաձեռնությունների խթանմանը, համայնքային համագործակցության ձևավորմանը և պետական քաղաքականության մեջ ագրոտորիզմի ու թափոնների կառավարման փոխկապակցվածության ամրապնդմանը:

Ընդհանուր համեմատական վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ միջազգային փորձը կարող է հանդես գալ ոչ թե որպես ուղղակի ընդօրինակման մոդել, այլ որպես ուղղորդող շրջանակ՝ ՀՀ-ում շրջանաձև ագրոտորիզմի զարգացման ռազմավարության ձևավորման համար: Այս ռազմավարությունը պետք է հիմնված լինի տեղական ռեսուրսների, համայնքային առանձնահատկությունների և կիրառելի լուծումների

համադրման վրա՝ ապահովելով գյուղական համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման և շրջակա միջավայրի պահպանության համատեղ առաջընթացը:

Հետազոտության կիրառական մասը իրականացվել է Լոռու մարզի Դսեղ համայնքում գործող «Shakaryan Rancho» համալիրի օրինակով (դաշտային տվյալների հիման վրա): Համալիրը ներկայացնում է ագրոտուրիստական բազմաֆունկցիոնալ կառուցվածք՝ համակցելով հյուրասիրության ծառայությունները և ֆերմերային բաղադրիչը, ինչը բնորոշ է ագրոտուրիզմի «փորձատական» մոդելին: Համալիրի գոյության և ծառայությունների բնույթի վերաբերյալ հանրային աղբյուրները նույնպես հաստատում են, որ այն գործում է որպես հյուրատուն-ռեստորանային ծառայությամբ համալրված օբյեկտ Դսեղում:

Քանի որ «Shakaryan Rancho»-ը տարեկան ընդունում է զբոսաշրջիկների զգալի հոսք և ունի հյուրանոցային ու ռեստորանային ծառայություններ, տնտեսությունում ձևավորվում են սննդային թափոնների կայուն հոսքեր: Շրջանաձև մոտեցման տրամաբանությամբ սննդային թափոնների նման հոսքերը կարող են դիտարկվել ոչ թե որպես հեռացման ենթակա բեռ, այլ որպես երկրորդային ռեսուրս, որի վերօգտագործումը կամ վերամշակումը (օր.՝ կոմպոստավորում, կենդանիների կերային օգտագործում թույլատրելի շրջանակներում) հնարավոր է կազմակերպել հենց տնտեսության ներսում: Այդպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս «Shakaryan Rancho»-ի համար միաժամանակ նվազեցնել թափոնների հեռացման ծախսերը, բարձրացնել ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը և ձևավորել կայունության վրա հիմնված լրացուցիչ զբոսաշրջային արժեք:

Աղյուսակ 1

«Shakaryan Rancho» համալիրում զբոսաշրջիկների հոսքի դինամիկան և սննդի սպառման գնահատականը^{16*}

Տարի	Միջին օրական այցելուների քանակ (մարդ)	Միջին օրական սննդի սպառում մեկ այցելուի հաշվով (կգ)	Ընդհանուր օրական սննդի սպառում (կգ)
2023	12	0.9	10.8
2024	28	0.9	25.2
2025 ^{*17}	36	0.9	32.4

¹⁶ Տվյալները հիմնված են տնտեսության կողմից տրամադրված ներքին հաշվարկների և դիտարկումների հիման վրա:

*Տվյալների ժամանակային ընդգրկումը սահմանափակված է երեք տարով, ինչը պայմանավորված է տնտեսության գործունեության ակտիվ փուլով

¹⁷ *2025 թ. տվյալները ներկայացված են որպես գնահատական՝ հիմնված այցելությունների աճի ընթացիկ միտումների վրա:

Աղյուսակներում ներկայացված տվյալները ցույց են տալիս, որ զբոսաշրջիկների հոսքի աճին զուգահեռ աճում է նաև սննդի սպառման և սննդային թափոնների ծավալը: Սա հաստատում է, որ ագրոտուրիստական օբյեկտներում շրջանաձև մոտեցումների ներդրումը առավել արդյունավետ է դառնում հենց այցելուների հոսքի ավելացման պայմաններում, երբ թափոնների կառավարման հարցը ձեռք է բերում ոչ միայն բնապահպանական, այլև տնտեսական նշանակություն:

Վերոնշյալ վերլուծությունից հետևում է, որ «շրջանաձև ագրոտուրիզմը» ՀՀ-ում կարող է հանդես գալ որպես համակցված լուծում՝ միաժամանակ աջակցելով.

1. գյուղական զբաղվածության աճին և տեղական եկամտի ձևավորմանը,
2. օրգանական արտադրության և բարձր ավելացված արժեքով առաջարկի ձևավորմանը՝ պահանջարկի աճող միտումների ֆոնին,
3. թափոնների կառավարման և շրջակա միջավայրի պահպանության խնդիրների մեղմացմանը: Սակայն դրա հաջող կիրառումը պահանջում է ինստիտուցիոնալ և քաղաքական պայմանների ամրապնդում՝ իրավական կիրարկման հստակեցում, տեղական կառավարման կարողությունների զարգացում և կենսաթափոնների կառավարման ենթակառուցվածքային լուծումներ:

Տնտեսությունում սննդային թափոնների առաջացումը կրում է ոչ պատահական, այլ կառուցվածքային բնույթ՝ պայմանավորված գործունեության մոդելով: Այդ իսկ պատճառով թափոնների կառավարման հարցը պետք է դիտարկվի ոչ թե որպես երկրորդային կամ տեխնիկական խնդիր, այլ որպես տնտեսության կազմակերպչական և տնտեսական արդյունավետության կարևոր բաղադրիչ: Շրջանաձև մոտեցման շրջանակում սննդային թափոնները կարող են դիտարկվել որպես երկրորդային ռեսուրս, որի վերօգտագործումը հնարավորություն է տալիս նվազեցնել արտաքին ծախսերը և ձևավորել ներպետական փակ հոսքեր:

«Shakaryan Rancho»-ի դեպքում շրջանաձև լուծումների կիրառելիությունը պայմանավորված է տնտեսության բազմաֆունկցիոնալ կառուցվածքով: Ֆերմերային հատվածի առկայությունը հնարավորություն է տալիս սննդային մնացորդների մի մասը օգտագործել որպես կենդանիների կեր՝ համապատասխան սանիտարական և տեխնիկական պահանջների պահպանման պայմաններում, իսկ բուսական ծագման թափոնները կարող են ուղղվել կոմպոստավորման գործընթացի՝ հետագայում օգտագործվելով տնտեսության սեփական հողատարածքներում: Նման մոտեցումը նպաստում է ռեսուրսների ներհոսքի նվազեցմանը և տեղական ինքնաբավության մակարդակի բարձրացմանը:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ շրջանաձև ագրոտուրիզմի գործնական ներդրումը տվյալ տնտեսությունում կարող է ունենալ միաժամանակ տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական ազդեցություններ: Տնտեսական տեսանկյունից՝ հնարավոր է թափոնների հեռացման ծախսերի

կրճատում և որոշակի խնայողություններ պարարտանյութերի կամ կենդանիների կերի ձեռքբերման ուղղությամբ: Սոցիալական տեսանկյունից՝ նման մոտեցումը կարող է ստեղծել լրացուցիչ զբաղվածության հնարավորություններ՝ կապված թափոնների տեսակավորման, մշակման և կառավարման գործընթացների հետ: Բնապահպանական տեսանկյունից՝ նվազում է աղբավայր ուղարկվող թափոնների ծավալը և շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունը:

Միևնույն ժամանակ, ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս նաև մի շարք սահմանափակումներ: Տնտեսության մակարդակում շրջանաձև լուծումների ամբողջական իրականացումը պահանջում է համապատասխան ենթակառուցվածքներ, տեխնիկական միջոցներ և ինստիտուցիոնալ աջակցություն: Համայնքային մակարդակում թափոնների ինտեգրված կառավարման ծրագրերի բացակայությունը և տեղական համագործակցության սահմանափակ հնարավորությունները կարող են խոչընդոտել շրջանաձև ագրոտտորիզմի մոդելի մասշտաբում:

Ընդհանուր առմամբ, «Shakaryan Rancho»-ի օրինակը հաստատում է, որ շրջանաձև ագրոտտորիզմը կարող է դիտարկվել ոչ միայն որպես տեսական հայեցակարգ, այլ որպես կիրառելի մոդել գյուղական համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար: Սակայն դրա արդյունավետ կիրառումը կախված է ոչ միայն առանձին տնտեսությունների նախաձեռնությունից, այլև պետական և համայնքային քաղաքականությունների համահունչ ձևավորումից՝ հատկապես թափոնների կառավարման, օրգանական արտադրության և ագրոտտորիզմի խթանման ուղղություններով:

Եզրակացություն և առաջարկություններ: Կատարված հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ ագրոտտորիզմը կարող է հանդես գալ որպես գյուղական համայնքներում սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման արդյունավետ ուղղություն, հատկապես այն դեպքում, երբ այն զարգանում է շրջանաձև տնտեսության սկզբունքների հիման վրա: Ագրոտտորիզմի և շրջանաձև մոտեցումների համադրումը հնարավորություն է տալիս միաժամանակ ապահովել եկամուտների դիվերսիֆիկացում, զբաղվածության աճ, տեղական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում և շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության նվազեցում:

Կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ եվրոպական երկրներում շրջանաձև տնտեսության մոդելների հաջող իրականացումը պայմանավորված է համակարգված պետական քաղաքականությամբ, հստակ ռազմավարական նպատակներով և կենսաթափոնների կառավարման զարգացած մեխանիզմներով: Միևնույն ժամանակ, համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ այդ մոդելների լիարժեք կրկնօրինակումը Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանափակված է ինստիտուցիոնալ և ֆինանսական գործոններով, ինչի արդյունքում առավել նպատակահարմար է փուլային և հարմարեցված մոտեցումների կիրառումը:

ՀՀ պայմաններում շրջանաձև ագրոտորիզմի զարգացման համար առկա են բավարար բնական, տնտեսական և սոցիալ-մշակութային նախադրյալներ, սակայն ոլորտի զարգացմանը խոչընդոտում են կենսաթափոնների կառավարման համակարգի անկատարությունը, համայնքային կառավարման սահմանափակ հնարավորությունները և ագրոտորիզմի զարգացմանն ուղղված քաղաքականության մասնատվածությունը: Այս համատեքստում իրականացված դեպքուսումնասիրությունը Լոռու մարզի Դսեղ համայնքում գործող «Shakaryan Rancho» համալիրի օրինակով ցույց է տալիս, որ ագրոտորիստական բազմաֆունկցիոնալ տնտեսությունները ունեն իրական ներուժ՝ շրջանաձև լուծումների ներդրման համար, հատկապես սննդային թափոնների նվազեցման, վերօգտագործման և տեղում մշակման ուղղությամբ:

Ջրոսաշրջիկների հոսքի և սննդի սպառման աճը, որը վերլուծվել է դեպքուսումնասիրության շրջանակում, հաստատում է, որ ագրոտորիստական օբյեկտներում սննդային թափոնների կառավարումը դառնում է ոչ միայն բնապահպանական, այլև տնտեսական կարևորության հարց: Շրջանաձև մոտեցումների ներդրումը նման տնտեսություններում կարող է նպաստել ծախսերի օպտիմալացմանը, տեղական ինքնաբավության բարձրացմանը և կայուն զբոսաշրջային արժեքի ձևավորմանը:

Հետազոտության արդյունքների հիման վրա առաջարկվում է.

1. պետական քաղաքականության մակարդակում շրջանաձև ագրոտորիզմը դիտարկել որպես գյուղական տարածքների կայուն զարգացման առանձին ուղղություն և ներառել այն համապատասխան ռազմավարական փաստաթղթերում,

2. խթանել ագրոտորիստական տնտեսություններում կենսաթափոնների նվազեցման և վերամշակման պարզ և մատչելի լուծումների ներդրումը՝ տեխնիկական աջակցության և խորհրդատվության միջոցով,

3. զարգացնել համայնքային մակարդակում համագործակցության մեխանիզմները՝ ուղղված թափոնների ինտեգրված կառավարման և շրջանաձև նախաձեռնությունների համատեղ իրականացմանը,

4. աջակցել օրգանական գյուղատնտեսության և տեղական արտադրանքի կապակցմանը ագրոտորիզմի հետ՝ բարձր ավելացված արժեք ունեցող զբոսաշրջային առաջարկի ձևավորման նպատակով,

5. խթանել փորձագուցադրական ագրոտորիստական նախագծերը, որոնք կարող են ծառայել որպես օրինակ և ուսումնական հարթակ այլ գյուղական համայնքների և տնտեսությունների համար:

Ընդհանուր առմամբ, հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ շրջանաձև ագրոտորիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում կարող է հանդես գալ որպես իրատեսական և կիրառելի մոդել՝ միաժամանակ լուծելով սոցիալ-տնտեսական և բնապահպանական խնդիրներ: Սակայն դրա արդյունավետ իրականացումը պահանջում է համադրված մոտեցում՝ պետական, համայնքային և մասնավոր հատվածների համագործակցության հիման վրա:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՀՀ օրենքը «Օրգանական գյուղատնտեսության մասին»
<https://www.arlis.am/hy/acts/75260>
2. Аббасова Альбина Алмасовна, Агротуризм как фактор решения экономических и социальных проблем на селе. <https://cyberleninka.ru/article/n/agroturizm-kak-faktor-resheniya-ekonomicheskikh-i-sotsialnyh-problem-na-sele>
3. Клиндух Р.В., Агротуризм как стимулирующий фактор развития сельского хозяйства (на примере экономики России)
<https://jraic.com/temp/9354589d13830d13ce1c9b7fef9b4348.pdf>
4. Bazargani, A., & Deemyad, T. Automation's impact on agriculture: Opportunities and challenges. <https://consensus.app/papers/automations-impact-on-agriculture-opportunities-bazargani-deemyad/e8b2ca14d0db5f59a8976d6bb372265f/>
5. Dhillon, J., & Moncur, R. Small-scale farming: A review of challenges and potential. <https://consensus.app/papers/smallscale-farming-a-review-of-challenges-and-potential-dhillon-moncur/5b014fa0370e5e75a617ae3ed31a16e8/>
6. European Commission. (2021). EU Organic Action Plan (2021–2027). https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming/organic-action-plan_en
7. Finnish Innovation Fund. (2016). Leading the cycle: Finnish road map to a circular economy 2016–2025. Helsinki: Sitra. <https://www.sitra.fi/en/publications/leading-the-cycle/>
8. Government of the Netherlands. (2016). A Circular Economy in the Netherlands by 2050. https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/17037circulaireconomie_en.pdf?utm_source=chatgpt.com
9. Government Offices of Sweden. (2020). Sweden's national strategy for a circular economy. Stockholm. https://circulareconomy.europa.eu/platform/en/strategies/swedish-strategy-circular-economy-accelerates-transition-sustainability?utm_source=chatgpt.com
10. Ingrassia Marzia , Bacarella Simona , Bellia Claudio , Columba Pietro , Adamo Marzia Maria , Altamore Luca , Chironi Stefania, Circular economy and agritourism: a sustainable behavioral model for tourists and farmers in the post-COVID era, Frontiers in Sustainable Food Systems, Volume 7 – 2023 <https://www.frontiersin.org/journals/sustainable-food-systems/articles/10.3389/fsufs.2023.1174623>,
<https://doi.org/10.3389/fsufs.2023.1174623>
11. Işitan, Ö., & Kutlubay, Z. Economic and operational effects of digitalization in agriculture. <https://consensus.app/papers/economic-and-operational-effects-of-digital-i%C5%9F%C4%B1tan-kutlubay/9398e315ea555bd9a89966cf38e37231/>
12. Rossana Strippoli, Teodoro Gallucci, Carlo Ingraio, Circular economy and sustainable development in the tourism sector – An overview of the truly-effective

strategies and related benefits, Heliyon, Volume 10, Issue 17, 2024, e36801, ISSN 2405-8440, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e36801>

13. The World Bank, Armenia Waste Sector Reform Plan, <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/fe74eb1d-2dc4-49ff-85d4-13e1fd98134e/content>
14. USDA, EU Organics Market Begins to Recover, https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?file Name=EU+Organics+Market+Begins+to+Recover+_Berlin_European+Union_GM20 25-0003.pdf&utm_source=chatgpt.com
15. Xameerah Malik, Louise Smith, Iona Stewart, Nuala Burnett, Food waste in the UK, 2024, https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7552/CBP-7552.pdf?utm_source=chatgpt.com

ԱԳՐՈՏՈՒՐԻԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒՄ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՈՀԱՐ ՈՍԿԱՆՅԱՆ ԾՈՎԻՆԱՐ ՔՈԶԱՐՅԱՆ

Համառոտագիր

Գյուղական համայնքներում սոցիալ-տնտեսական խնդիրների խորացումը, մասնավորապես զբաղվածության սահմանափակ հնարավորությունները, եկամուտների ցածր մակարդակը և ռեսուրսների ոչ արդյունավետ օգտագործումը, պայմանավորում են զարգացման նորարարական և բազմաֆունկցիոնալ մոտեցումների անհրաժեշտությունը: Այս համատեքստում ագրոտուրիզմը դիտարկվում է որպես գյուղական տնտեսության դիվերսիֆիկացման և կայուն զարգացման արդիական ուղղություն: Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ագրոտուրիզմի դերը գյուղական համայնքներում սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման գործընթացում, վերլուծել դրա զարգացման միջազգային փորձը և գնահատել Հայաստանի Հանրապետությունում ագրոտուրիզմի զարգացման նախադրյալներն ու սահմանափակումները: Հետազոտության շրջանակում առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները՝ սահմանել ագրոտուրիզմի էությունն ու սոցիալ-տնտեսական նշանակությունը, համադրել միջազգային փորձի արդյունավետ մոդելները և գնահատել դրանց կիրառելիությունը ՀՀ պայմաններում: Հետազոտությունն իրականացվել է համալիր մեթոդաբանական մոտեցմամբ՝ համադրելով տեսական, համեմատական և կիրառական վերլուծության մեթոդները: Կիրառական մասը հիմնված է Լոռու մարզի Դսեղ համայնքում գործող «Shakaryan Rancho» ագրոտուրիստական համալիրի դեպքում ստանալիսության վրա: Վերլուծության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ագրոտուրիզմը, հատկապես շրջանաձև տնտեսության սկզբունքների կիրառման

պայմաններում, կարող է հանդես գալ որպես արդյունավետ մոդել՝ նպաստելով զբաղվածության աճին, եկամուտների դիվերսիֆիկացմանը և շրջակա միջավայրի պահպանությանը: Հողվածում ձևակերպվում են նաև կիրառական առաջարկություններ՝ ուղղված ագրոտուրիզմի կայուն զարգացման խթանմանը ՀՀ-ում:

Բանալի բառեր: ագրոտուրիզմ, շրջանաձև տնտեսություն, գյուղական համայնքներ, սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ, կայուն զարգացում, սննդային թափոններ, օրգանական գյուղատնտեսություն, Հայաստան

АГРОТУРИЗМ КАК ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В СЕЛЬСКИХ СООБЩЕСТВАХ

**ГОАР ВОСКАНЯН
ЦОВИНАР КОЧАРЯН**

Аннотация

Углубление социально-экономических проблем в сельских сообществах, включая ограниченные возможности занятости, низкий уровень доходов и неэффективное использование ресурсов, обуславливает необходимость внедрения инновационных и многофункциональных подходов к развитию. В данном контексте агротуризм рассматривается как актуальное направление диверсификации сельской экономики и обеспечения устойчивого развития.

Целью настоящей статьи является исследование роли агротуризма в решении социально-экономических проблем сельских сообществ, анализ международного опыта его развития и оценка предпосылок и ограничений развития агротуризма в Республике Армения. В рамках исследования поставлены следующие задачи: раскрыть сущность и социально-экономическое значение агротуризма, обобщить эффективные модели международного опыта и оценить возможности их адаптации к условиям РА.

Исследование выполнено на основе комплексного методологического подхода, включающего теоретический, сравнительный и прикладной анализ. Прикладная часть основана на кейс-стади агротуристического комплекса «Shakaryan Rancho», расположенного в общине Дсех Лорийской области. Полученные результаты показывают, что агротуризм, особенно при применении принципов циркулярной экономики, может рассматриваться как эффективная модель устойчивого развития, способствующая росту занятости, диверсификации доходов и снижению экологической нагрузки. В статье также предложены практические рекомендации по стимулированию устойчивого развития агротуризма в Республике Армения.

Ключевые слова: агротуризм, циркулярная экономика, сельские сообщества, социально-экономические проблемы, устойчивое развитие, пищевые отходы, органическое сельское хозяйство, Армения

AGROTOURISM AS A KEY PATHWAY FOR ADDRESSING SOCIO-ECONOMIC CHALLENGES IN RURAL COMMUNITIES

**GOHAR VOSKANYAN
TSOVINAR KOCHARYAN**

Abstract

The growing intensity of socio-economic challenges in rural communities, such as limited employment opportunities, low-income levels, and inefficient use of local resources, underscores the need for innovative and multifunctional development strategies. In this context, agrotourism has emerged as an important avenue for diversifying rural economies and promoting sustainable development.

The aim of this article is to examine the role of agrotourism in mitigating socio-economic problems in rural areas, to analyze international development experience, and to assess the prerequisites and constraints for the expansion of agrotourism in the Republic of Armenia. Specifically, the study seeks to define the essence and socio-economic significance of agrotourism, synthesize effective international models, and evaluate their applicability to the Armenian context.

The research adopts a comprehensive methodological framework that combines theoretical analysis, comparative assessment, and applied case study methods. The empirical component is based on a case study of the “Shakaryan Rancho” agrotourism complex located in the Dsegh community of the Lori region. The findings suggest that agrotourism, particularly when aligned with circular economy principles, can function as an effective model for sustainable rural development by expanding employment opportunities, diversifying income sources, and reducing environmental pressures. Based on the results, the article proposes practical recommendations aimed at fostering the sustainable development of agrotourism in Armenia.

Keywords: agrotourism, circular economy, rural communities, socio-economic challenges, sustainable development, food waste, organic agriculture, Armenia